

דף כח

הערות ובאורים בפשט

זנתנה להם רשות לתלמידים ליכנס. ותלמידים הללו שאין תוכם כברים, אינם בכלל 'תלמיד שאינו הגון' שאסור ללמדו תורה, אלא שאינם שלמים לגמרי ואפשר שילמדו שלא לשמה, לשם פניות כלשהן. אבל תלמיד שאינו הגון הוא הלומד לקנטר וכדומה (עפ"י ערוך השלחן יו"ד רמו, כא). תמה שם על הפוסקים שלא הזכירו חילוק זה. ויצוין שהריא"ז בפסקיו כתב אל ימנע הרב התלמידים מלפניו ואעפ"י שאין תוכם כברים. ע"ע: מכתב מאליהו ח"ג עמ' 124.

'אחזו ליה בחלמיה חצבי חירוי דמליין קטמא' – כדים מלאים אפר, דבר שאינו חשוב. כלומר אין תוכם כברים, מבחוץ הם לבנים ונקיים [או לפי שהיו לבושים בגדי לבן אמר 'חירוי'], אבל אינם שלמים, שאין תוכם יקר וחשוב כברים (עפ"י ריטב"א ומהרש"א).

זכל דפריש מרובא פריש. משמע שלולא טעם זה היה אסור, ואף על פי שהוא ספק, והלא לענין ממזר דרשו 'לא יבא ממזר' – ממזר ודאי הוא דלא יבא, הא ספק יבא? יש לומר שלא דרשו אלא בממזר משום יתור הכתוב. עוד יש לומר שמן התורה ספק עמוני ומואבי מותר וכדין ממזר, אלא שמדרבנן יש לאסור אפילו בספק – על כן הוצרכו לטעם 'מרובא פריש' כדי להתירו לגמרי (עפ"י שער המלך איסורי ביאה טו, כא. ונקט שם כאפשרות השניה 'דלא כא"ר], וכתב לשמוע כן מדברי התוס' ביבמות).

'אמר לו: נענית לך, מחול לי. לא אשגח ביה. עשה בשביל כבוד אבא – פייס. למדנו שראוי לתלמיד חכם להקפיד על עלבונו ושיהיה נוח לרצות, שהרי רבי יהושע פעם ראשונה לא אשגח ביה, ובשניה איפייס – לצאת ידי שתייהן' (נמוקי יוסף).

'מזה בן מזה – יזה, ושאינו לא מזה ולא בן מזה יאמר למזה בן מזה מימיך מי מערה ואפרך אפר מקלה?' ואף על פי שהזאת מי חטאת כשרה בזר (כמבואר ביומא מג), אעפ"כ היו הכהנים רגילים להזות (עפ"י רש"י). וזהו שרמזו לו רבי עקיבא, כשם שהכהנים רגילים להזות אעפ"י שמן הדין כשרים גם אחרים, כמו כן לענין הנשיאות, הגם שכל ישראל כשרים, יש ליתן לרגילים בדבר (מהגרז"נ גולדברג שליט"א).

'למחר אני ואתה נשכים על פתחו' כדרך שמשכימים לפתחי המלכים והחשובים – להראות שבדעתנו להחזירו לגדולתו, ואם אנו לא נצא מי יצא (מהרש"א).

'אמרי היכי נעביד, נעבריה? – גמירי, מעלין בקודש ואין מורדין.' לכאורה קשה כיצד היו יכולים להעביר את רבי אלעזר בן עזריה אחר שקבלוהו מדעתם, והרי אין שום עילה וטענה להעבירו מגדולתו שניתנה לו.

אכן בירושלמי (פסחים ו,א) מבואר שרבי אלעזר בן עזריה ויתר מרצונו לטובת רבן גמליאל. ושארמרו כאן 'ניעבריה' – לפי שהיו בטוחים בראב"ע שיסכים לכך לרוב קדושתו (גליונות קהלות יעקב). ולפי זה משמע שלא רצו להורידו לגמרי, אף בהסכמתו, שאין ראוי הדבר משום 'מעלין בקודש ולא מורידין'. או י"ל שמשום 'מעלין בקדש' לא הסכים לירד לגמרי.

ואולם הריב"ש (רעא, וכ"ה בבאור הגר"א יו"ד סוס"י רמה) כתב להוכיח מכאן שכל שקבלוהו הקהל עליהם, אין לשום גדול בעולם להשתרר עליו ולהורידו. ומבואר שנקט שזה גופא נכלל בטעם 'מעלין בקודש ואין מורידין'. ובתוס' (יומא יג רע"א) השוו מעשה דידן למי שנתמנה פרנס והוצרכו להעבירו מחמת אונס ומינו אחר תחתיו ושוב עבר האונס, הרי הראשון חוזר לשררותו ואעפ"כ נוהגים כבוד אף בשני משום 'אין מורידין' אבל לא כהראשון. ולדבריהם נראה דמעיקרא אין לו לראב"ע חזקת שררה לפי שלא נתמנה אלא לאותו זמן שר"ג אינו משמש.

'היו לפניו שתי תפלות אחת של מנחה ואחת של מוסף'. כמה ראשונים (כאן, ועריטב"א מגילה כ: או"ח רפו) כתבו שדוקא כאשר שתי התפילות מזומנות לפניו להתפלל כעת, כגון שרוצה להתחיל בסעודה גדולה וכיו"ב, אבל אם אינו מעונין להתפלל מנחה עכשו אלא לאחר זמן, כגון שרוצה להתפלל בזמן מנחה-קטנה שהוא עיקר זמנה – יתפלל מוסף עתה ומנחה לאחר זמן. 'ודברים של טעם הן, כי למה יתחייב להקדים תפלת מנחה מחמת תפלת המוספין' (ספר השלחן – תפלה, שער ב. ובחזון איש (השמטות לאו"ח, דף רנד.) הקשה על שיטה זו, ע"ש).

ויש ראשונים שאינם מחלקים בדבר. והובאו שתי הדעות בשלחן ערוך (או"ח רפו, ד). עוד הובא שם, שיש מי שהורה שאין עושים כן בצבור, להקדים מנחה למוסף, כדי שלא יטעו.

מהשיטה הראשונה שמענו שבכל מצב של תדיר ושאינו תדיר, כאשר אין המצוה התדירה מזומנת כעת לעשותה, אין צריך להתמין בשבילה אלא יעשה כעת את המצוה שאינה תדירה. וכן כתב הנצי"ב (בשו"ת משיב דבר ח"ב מח), וכן כתב המשנה-ברורה (כה סק"ז מהפרי-מגדים). וע"ע חזו"א או"ח עמ' רנד, ובמש"כ בענין זה בזבחים פט.

וגם השיטה הנוקטת שיש להתפלל מוסף תחילה בכל אופן, אינה חולקת על הדין הנזכר, כי כיון שכבר הגיע זמן מנחה ואפשר לקיימה מיד – עליו להקדים אותה שהיא תדירה, ואף על פי שלא היתה כוונתו לקיימה עתה. אך אינו דומה למצב שאין המצוה מזומנת לפניו לקיימה.

ויש לעיין לפי זה במי שנוהג להדליק נר חנוכה לאחר צאת הכוכבים, וכעת אין לו מנין מזומן לתפילת ערבית, האם עדיף להתפלל ביחיד כדי להקדים את המצוות התדיריות [כי יש סוברים שמעלת 'תדיר' עדיפה מתפילה בצבור – ע' במובא בזבחים שם. וגם ק"ש חייב מדאורייתא, והוא 'מקודש' כלפי נר חנוכה, כמבואר במשנ"ב סי' תרעב], או שמא ידליק תחילה ויתפלל אח"כ בציבור (וסיבה נוספת יש – כי עיקר זמן ההדלקה בתחילת הלילה, עד שתכלה רגל, וזמנה כלה לפני זמן ערבית. וע' 'אבן' או"ח סוס"י תצט. וצ"ע). מאידך, כיון שהוא רוצה להמתין למנין, אפשר שאין תפילת ערבית נחשבת מזומנת לפניו לקיימה, והרי גם ללא ההדלקה היה ממתין עד לזמן הציבור, הלכך אין כאן העברה על המצוה התדירה. וע"ע בספר הליכות שלמה ח"ב טז הערה 62.

כמו כן יש לעיין במי שנכנס לבית הכנסת בעת שסופרים ספירת העומר, והוא עדיין לא קרא קריאת שמע והתפלל – האם יכול לספור עמם, שהרי בין כך הוא ממתין למנין אחר ואין המצוות התדיריות עומדות לפניו לעשותן כרגע.

וכן צ"ע כשאין לו מנין נוסף להתפלל, האם עדיף לקיים מצות ספירת העומר ברוב-עם הגם שמקדימה לפני ק"ש וערבית. שוב ראיתי בשו"ת שבט הלוי (ח"ו נג, ג), שהמאחר לקרוא קריאת שמע ולהתפלל ערבית, נראה שמעיקר הדין יש לו לספור בתחילת הלילה קודם ק"ש ותפלה. אלא שנתן שם טעם על מה שהעולם אין נוהגים כן.

עוד בענין הקדמת תדיר לשאינו-תדיר, כשחייב התדיר החל אחר חלות חיוב שאינו-תדיר – ע' במובא בזבחים שם.

הפרי-מגדים (רפו. מובא בבאור הלכה שם) כתב להסתפק במי שנתאחר מלהתפלל מוסף עד סמוך לסוף שעה שביעית, ואם יתפלל עתה מנחה, לא יוכל להתפלל מוסף עד שבע וייקרא 'פושע' – שמא בכגון זה יש להקדים מוסף, כדי שלא יהא בכלל 'פושע', או בכל אופן יש להקדים מנחה התדירה.

ולכאורה נראה, מכך שנקטו לשון 'נקרא פושע' – משמע שכל ההקפדה על שבע שעות ענינה משום איחור ופשיעה כלומר עצלות והזנחה, ואינו זמן קבוע בעצם [כדוגמת דין חצות לקריאת שמע של ערבית], וכמשמעות לשון רש"י. ולפי זה יש לומר שאם האריכו הציבור בתפילות ופיוטים אין לחוש לאיחור המוסף, שהרי אין כאן פשיעה, ועכ"פ כלפי היחיד המתפלל עמהם ואין יכול לשנות הנהגתם, ודאי אינו פושע.

וכן משמע קצת בתוס' ושאר ראשונים שכתבו שיש להקפיד לא לאחר תפלת יוצר עד שבע שעות כי אז יוצרכו להתפלל מנחה תחילה, ולא הזכירו כלל שיש להקפיד משום עצם הדבר שתפלת מוסף תימשך לאחר שבע – הרי משמע שאם שוהה מחמת עיסוקו בתפילה וכדומה, אין להקפיד כלל.

ולפי זה נראה שספק הפרי-מגדים אינו שייך בכגון שהאריכו בבית הכנסת – שהרי אין כאן פשיעה כאמור, ומוטב להקדים מנחה.

עוד יש להעיר, אמנם מלשון הרמב"ם הרא"ש והטשו"ע נראה שזה שאמרו 'נקרא פושע' היינו המתפלל מוסף לאחר שבע שעות [והטעם הוא לפי שמוסף היה קרב בשעה השביעית. ע' פסחים נח ובתוס' רשב"א שם. ולמ"ד מוספים קודמים לבזיכים – שעה אחת קודם, וכמו שכתב הלבוש], אך מרש"י לכאורה אין נראה כן, שסתם וכתב 'נקרא פושע' – המאחר כל כך, והדברים מתייחסים על דברי חכמים 'ושל מוספין כל היום', ושבע שעות מאן דכר שמיה. וכן יש לדייק מהמשך דברי רש"י (בד"ה מתפלל) שכתב פשיעה לגבי מנחה, ודוק.

ולפי הנחה זו ודאי אין מקום לספק הפרי-מגדים, כי הפשיעה אינה מוגדרת בזמן מסוים אלא כל איחור רב שלא לצורך הוי פושע.

ונראה שזוהי כוונת הרמ"ך (המובא בכסף-משנה תפלה ג,ה) שתמה על דברי הרמב"ם, מדוע אחר ז' שעות נקרא פושע, ומנהגנו ביום הכפורים להתפלל מוסף אחר שבע – והכסף-משנה תמה על תמיהתו הלא גמרא מפורשת היא. אך לפי האמור כוונת הרמ"ך מובנת באחד משני האופנים; או שאין נקרא 'פושע' כל שמאריך בתפילת שחרית, או שלא נאמר ענין 'פושע' כלל לענין שבע שעות. ש"ר' סברא זו בשו"ת שבט הלוי (ח"ט סב) שיישב מנהג כמה קהילות המתאחרים בתפילת מוסף לאחר שבע שעות ביהכ"פ ובשמחת תורה – שהואיל והאיחור נעשה בשביל מצוה ולא מחמת עצלות – אין זה בכלל 'פושע'.

(ע"ב) 'דהוה חליש לבאי ולא מצינא. אמר ליה: אמאי לא טעמת מידי ואתית? אמר ליה: לא סבר לה מר להא דאמר רב הונא, דאמר רב הונא: אסור לו לאדם שיטעום כלום קודם שיתפלל תפלת המוספין...'. יש לשמוע מכאן שאדם שקשה עליו ההימנעות מאכילה עד לאחר תפילת הצבור, עדיף שיתפלל ביחידות ויאכל אחר התפילה, ואל יאכל לפני התפילה, וכמנהג שנהג ר' אויא. ואם כי לענין תפלת מוסף אין הלכה כן לפי שהטעימה או מותרת, אבל לענין שחרית לכאורה יש לנהוג כן.

אך יש לדחות הראיה, כי איסור הטעימה לפני התפילה אינו בעצם אלא משום 'אויתי השלכת אחרי גויך', ואם כן יש לומר שכל שאוכל כדי לחזק גופו ולסעוד את לבו החלש, אינו בכלל אכילת גאווה, ועדיף לטעום מאשר להתפלל ביחיד. וצריך עיון (מהגרז"נ גולדברג שליט"א).

יש להעיר שבבאור הלכה (פט,ג) מובאת הלכה זו, ש'איש חלש שאינו יכול להעמיד על נפשו עד עת שגומרים הצבור תפלתם בבית הכנסת, טוב יותר להתיר לו שיתפלל לעצמו בביתו בבוקר ויאכל מעט, ואחר כך ילך לבית הכנסת לשמוע קדיש וברכו ושאר דברי קדושה, משיאכל קודם התפלה וילך לבית הכנסת להתפלל עם הצבור'. וציין מקור הדברים מסוגינתו. ואולי סבר שהאיסור שאמר רב הונא 'לטעום כלום' קודם תפלת מוסף, גם הוא נובע מטעם 'אויתי השלכת', ולכן השוה בין הדברים.

‘ולא אכשל בדבר הלכה וישמחו בי חברי’. רש"י מפרש: מתפלל שלא ישמחו חבריו על כשלונו. ומהרש"א פרש שמתפלל על כך שישמחו בו חבריו כשלא נכשל, וכן שישמחו הוא בהם. שזה אחד מארבעים ושמונה דברים שהתורה נקנית בהם – ‘משמח את הבריות’.

ע"ע בתפארת ישראל, מדוע רש"י נמנע מלפרש כפירוש מהרש"א. וע"ע רע"ב ותוי"ט; שו"ת חתם סופר או"ח רח. עוד על תפלת רנבה"ק – ע' צדקת הצדיק רכד; הגהות רא"מ הורביץ לעיל יא: הקדמת 'אבי עזרי' על ספר נזיקין.

‘אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר’ – כי כל בעלי המלאכה, אילו יעמלו שעות רבות ולבסוף לא תצלה המלאכה בידם, לא ראו שכר בעמלם, ואילו בלימוד התורה, יש שכר עבור העמל כשלעצמו (עפ"י חפץ חיים עה"ת בחוקתי).

ואמנם יש בחינה של ריוח גם בעמל דרך ארץ מצד עצמו, בכך שאינו יושב בטל – כמו שכתבו תלמידי רבנו יונה להלן (רפ"ה) על הפסוק 'בכל עצב יהיה מותר', אך אין תגמול ממשי וישיר על העמל כמו בעמל התורה.

‘אני עמל ומקבל שכר והם עמלים ואינם מקבלים שכר... אני רץ לחיי העולם הבא והם רצים לבאר שחת’. אין כאן כפל דברים, אלא רצה לומר, כשרואה אני שהימים עוברים, אני מרגיש בעצמי שבכל יום אני רץ ומתקרב למיתה ומפני זה מכין אני צדה לדרך, כדי שאזכה לחיי העולם הבא, אבל הם אינם מרגישים במיתתם כלל עד שעת המיתה ואינם מכינים צדה לדרךם (רבנו יונה).

‘למדנו אורחות חיים... הזהרו בכבוד חבריכם, ומנעו בניכם מן ההגיון והושיבו בן ברכי תלמידי חכמים, וכשאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים...’. הרי כאן שלשת עמודי התווך שהעולם עומד עליהם; הזהרו בכבוד חברכם – כנגד עמוד גמילות חסדים, שעיקרו מצות 'ואהבת לרעך כמוך'; מנעו בניכם... והושיבו – עמוד התורה; וכשאתם מתפללים... – עמוד העבודה (פני יהושע).

‘ומנעו בניכם מן ההגיון והושיבו בן ברכי תלמידי חכמים’. יש מי שהסביר שר' אליעזר סיכם לתלמידיו במאמר זה את תמצית שיטתו ודרכו בהלכה, שמעולם לא אמר דבר שלא שמע מרבו (כמו שאמרו בסוכה כה ועוד); ‘מנעו בניכם מן ההגיון’ – מן החדוש וההיקש בהלכה, אלא ‘הושיבו בן ברכי תלמידי חכמים’ – שהתהא קבלתם ערוכה בפייהם (ראה בהרחבה במאמר הר"ר מרגליות 'מחקרים בדרכי התלמוד' ח).

ע"ע במצוין בשאלות ותשובות לסיכום.

‘כנגד שמונה עשרה חוליות שבשדרה’. חכמי האנטומיה מונים תשע עשרה חוליות בגב, ושבע חוליות בצוואר [מלבד החוליות המתניות וחוליות העצה]. וכנראה חז"ל החשיבו במנינם שמונה חוליות בצוואר ושמונה-עשרה בגב, כי העליונה נמצאת ממעל להתפצלות הצלעות הנה והנה (עפ"י תפארת ישראל אהלות ספ"א, בועז טו; שיחת חולין 731ג).

ענינים ופרפראות

‘תנא, אותו היום סלקוהו לשומר הפתח ונתנה להם רשות לתלמידים ליכנס, שהיה רבן

גמליאל מכריז ואומר: כל תלמיד שאין תוכו כברו לא יכנס לבית המדרש' –
מהיכן ידע שומר הפתח מי תוכו כברו ומי אינו כזה? –

אכן 'שומר הפתח' היה המאמר הזה בעצמו של רבן גמליאל, מי שאין תוכו כברו – אל יכנס, הדיבור הזה פעל שמי שלא היה תוכו כברו לא היה לו חשק להכנס, ומאחר שנתבטל זה המאמר, סלקוהו ל'שומר הפתח' ממילא (פרי צדיק' מצורע ז, פינחס ה – עפ"י 'רב קדוש אחד').
ובשם הרבי מקוצק: הדיבור לא היה נכנס לאותם תלמידים שאין תוכם כברם (אהל תורה).

'וניתנה להם רשות לתלמידים ליכנס... בו ביום בא יהודה גר עמוני לפנים לבית המדרש. אמר להם: מה אני לבא בקהל? אמר לו רבן גמליאל אסור אתה לבא בקהל, אמר לו ר' יהושע: מותר אתה לבא בקהל'.

כאשר מתברר ענין ישראל יותר, אז גם ענין העכו"ם מתברר ונבדל יותר מישראל.
(מתוך צדקת הצדיק רלא. עפ"י הרה"ק מאיזביצא)

(ע"ב) 'שיש לפני שני דרכים אחת של גן עדן ואחת של גיהנם ואיני יודע באיזו מוליכים אותי' –

כמה דרכים נאמרו בענין פחדו זה של רבן יוחנן בן זכאי:
המהרש"א הביא לפרש שלא האמין הצדיק הזה בעצמו, וכענין שאמרו על דוד באמרו 'לולא האמנתי...'. או שלא רצה ליטול את השם לפני תלמידיו, כדי ללמדם בכך ענוה. ואולם כדי שלא יזהירו אחר מיתתו אמר להם בשעת פטירתו לפנות כסא לחזקיהו מלך יהודה שבא ללוותו.
ובספר נשמת חיים (להרב מנשה בן ישראל, נגב – הובא ב'שבט מוסר' כו"ד) כתב: '... והמקובלים גזרו העונש הזה (לעבור בגיהנם במהירות) כמעט לכל הקדושים אשר בארץ המה, לצרף הנשמה בגיהנם מכתמיה, כמו שקבל מהם יוחני המדקדק גם כן. ולכן תמצא שרבן יוחנן בן זכאי בכה קרוב למיתתו ואמר לתלמידיו: ולא עוד אלא שיש לפני שני דרכים, אחד לגן עדן ואחד לגיהנם, ואיני יודע באיזה דרך מוליכין אותי; שחס ושלום לא היה חושב שלא היה בן עולם הבא ומשים עצמו רשע, כי איך יאמר לריק יגעתי לתהו והבל כחי כליתי? ואם בארוזים נפלה שלהבת מה יעשו אזובי קיר – אבל פחדו ואימתו היה להכנס דרך שם אפילו בהעברה...'.
ויש שפרשו בדרך זו: כי יש שני מיני צדיקים, יש צדיק אשר תיכף ומיד שנודמן לו דבר שאינו ראוי, לא אז משם עד שמתקנו וחוזר לעבודתו, ויש צדיק הגבוה יותר במעלה, שאינו משגיח כלל לתקן את עצמו, באמרו שבשעה שהוא מתקן את עצמו הרי הוא עובד את עצמו, אלא עובד את הש"י הלאה ואינו משהה אפילו רגע אחד לפסוק מעבודתו; –
כזה היה רבן יוחנן בן זכאי, שלא השגיח על עצמו כלל אלא היה עובד והולך בלי הפסק, ומכל מקום אף שמעלתו גבוהה, אין מצוה מכבה עבירה, ואם ח"ו הזדמן לידו דבר שאינו ראוי, צריך גם כן מירוק, ועל כן באמת לא ידע ריב"ז לאיזה דרך מוליכים אותו (שם משמואל' תצה תרע"ב, בשם רבי אברהם המלאך).

ובשיחות מוסר להגר"ח שמואלביץ (לג תשל"א): ידע רבי יוחנן שקיים כל התורה כולה, אלא שפחד שמא ח"ו טעה בכללות דרכו בעבודת ד'.
ובזה מובן גם כן מדוע היה לו לפחד, יעשה תשובה ויתכפר לו – אלא שעל דבר זה אין שייך לשוב בתשובה, שהרי הוא סבור שזו היא דרך האמת וממה ישוב.

וכך יש לכל אדם, מלבד הפשפש והחקירה במעשיו, לחקור ולבדוק ולהתבונן בדרך עבודת ה' אשר לו אם אינו שוגה בה, ושמה ח"ו כל דרכו בשקר יסודה וטועה בה בחושבו שהיא הדרך הרצויה להקב"ה, וכל עמלו וטרחו לא היו אלא להעמיד ולקיים טעותו. ואעפ"י שהוא שוגג בדבר וכוונתו לשמים לפי טעותו, מכל מקום כיון שאינו חוקר היטב, נענש על כך. עוד בבאור המאמר 'ולא עוד...' – ע' מי השלוח, אמרי פינחס לקוטי הש"ס; אגרות משה חו"מ ח"ב נב ד"ה והנה. ויש מפרשים שאם לא היו לפניו שתי דרכים, לא היה מקום לבכות, שאין תועלת בבכי, אבל כשיש לפניו שתי דרכים, יש תועלת בבכי. עפ"י 'נאד של דמעות'.

'יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים' –

הענין הוא: כשאדם ירצה להתפלל, יראה מתחילה אם הדבר שעליו הוא רוצה להתפלל הוא רצון הש"י. וזה פירוש 'יכוין את לבו כנגד בית קדשי הקדשים'. ובוזה ידע כי רצון הש"י הוא – אם יראה שלבו מלא תפלה ושפתותיו מלאים תנובה, יבין כי מאת ה' הוא... (מתוך מי השלוח ח"א ראה ד"ה כי אם אל המקום).

וע"ש גם בח"ב ר"פ ואתחנן, כי זה ענין קריאת שמע הקודמת לתפלה, וכמו שאמרו 'אין עומדין להתפלל אלא מתוך כבוד ראש' – למסור דעתו לדעת המקום ולסלק כל נגיעה ותשוקה ורצון אישי, ורק אח"כ יתפלל על דעת המקום – אם נוח לפניו שיתפלל על דבר זה.

וכיוצא בזה כתב בפר' קרח: 'כי אף בענינים כאלו כשאדם משתוקק לאהבה ויראה, יוכל גם כן לחמוד להם כחמדת עולם הזה, וצריך האדם שהש"ת יסכים עליו שכונתו באמת לשם שמים, וכל זה הוא מפני שיש מסך המבדיל שמסתיר לפני האדם שאינו מביט להש"ת בכל פרט ענין, אבל כשיהיה עיני האדם פקוחות להביט בכל דבר להש"ת אז הוא מבורר בכל פרט ואז יהיה מותר לו להתפלל על כל דבר יען שיראה שהכל הוא מהש"ת, ולעת עתה דבר זה נסתר...'. וכענין הזה מצינו במאמר 'קדושת השבת' (לר"צ הכהן. מאמר א עמ' 3). וראה גם בתחילת 'צוואת הריב"ש'.

'הני י"ח כנגד מי... כנגד מי תקנוה...'. בגמרא לעיל (ט) מבואר ששמונה עשרה ברכות מכוונות כנגד י"ח פרשיות ראשונות שבספר תהלים, ולכך תקנו לומר 'יהיו לרצון' בסופן, כשם שדוד המלך אמר זאת לאחר י"ח פרקים. וכן אמרו בירושלמי כאן, שי"ח ברכות כנגד י"ח פרשיות שבתהלים עד 'יענך'.

ומבואר שם בגמרא שחילקו פרשה ראשונה שבתהלים לשני מזמורים, 'אשרי האיש' ו'למה רגשו גויים'. ונראה טעם לחלוקה זו, כדי לקבוע י"ט ברכות במקום י"ח, לחזק ברכת המינים, וכמו כאן שנתנו רמז לברכה זו לכל מאן דאמר כדאית ליה (עפ"י: חדושי הנצי"ב לעיל ט; 'עלה יונה' עמ' רל. ע"ש).

כיו"ב יש בתוס' ר"י החסיד לדעת הסוברים שתקנו י"ח ברכות כנגד י"ח פעמים שהאבות כתובים בתורה, 'אברהם יצחק ויעקב', תקנו ברכה זו כנגד הכתוב 'זהנה ה' נצב עליו ויאמר...' שנזכרו בו רק אברהם ויצחק בשמותיהם. וכן יש אומרים שי"ח ברכות מעין י"ח ברכות שבתפילת חנה, הרי הפסוק 'רשעים בחשך ידמו' הנאמר שם, כנגד ברכת מכניע זדים (ע' ילקוט שמואל פ; בה"ג ברכות ה; האשכול תפלה י ועוד). וע"ע כיו"ב באבורהם – תפלות של חול.

עוד בבאור ההקבלות השונות ע' בדרשות בית ישי מהדו"ק מו הערה יב מהדו"ת מו הערה כא.

'אמר להם ר"ג לחכמים כלום יש אדם שיודע לתקן ברכת הצדוקים...'

'בימי רבן גמליאל רבו האפיקורוסין בישראל והיו מצירים לישראל ומסיתין אותן לשוב מאחרי השם, וכיון שראה שזו גדולה מכל צרכי בני אדם עמד הוא ובית דינו והתקין ברכה אחת שתהיה בה שאלה מלפני השם לאבד האפיקורוסין, וקבע אותה בתפלה כדי שתהיה ערוכה בפי הכל' (רמב"ם תפלה ב, א). ובהלכות גדולות (ברלין עמ' 27): 'בתר ישו בר פנדירא הוא דאיתקן, דנפיש להו מיני'.

הגרסה ברי"ף ובתרי"י: 'ברכת המינין' או 'ברכה למינין' [והוחלף בגמרא ל'צדוקים' מחמת הצנזור. וכן נמצא רבות בש"ס, ע' במובא לעיל י]. וכתב בסידור עבודת ישראל שצריך לומר בנוסח הברכה 'וכל המינים כרגע יאבדו' ולא 'וכל הרשעה...'. – שהרי עיקר הברכה נתקנה בשביל המינים. וכן כתב בספר יסוד ושורש העבודה, וכן הוא בנוסח ספרד. וכן מובא בשם הגרי"ז מבריסק והגר"י קמניצקי שהיו נוהגים לומר (עפ"י שו"ת דברי חכמים וספר עבודת התפילה).

'ככתבם וכלשונם'

'כי חלפי רבנן אז איקום מקמייהו ואקבל אגרא' –

'מה שאמרו פ"א דאבות אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס – לכאורה 'פרס' משמע מזונות עולם הזה, וכמו שאמרו... אך בפסחים (ח סע"א) משהו על מנת שאהיה בן עולם הבא לעל מנת שיחיה בני, ועיין שם ברש"י ותוס' ברע"ב שזהו שלא לשמה ועל מנת לקבל פרס...'

אבל נראה דמכל מקום גם זה כשהכוונה רק לגרמיה, שיהיה בן עולם הבא ושיאריך ימים לעולם הבא ושיהיה לו טוב לעוה"ב, דבזה אין נפקא מינה בין פרס דעולם הזה לדעולם הבא, אבל מה שהוא עיקר עולם הבא דנהנין מזיו השכינה (ברכות ז, א). דזהו לאו הנאת גרמיה, ואף בעולם הזה מי שזוכה לכך, והוא השעה אחת דתשובה ומעשים טובים בעולם הזה שיפה מכל העולם הבא (אבות פ"ד). ושכר מצוה מצוה... דזוכין לזה בשכר מצוה לבוא לתשובה ולאהבה ולדביקות – לשכר כזה יש לצפות, ומותר על מנת לקבל פרס כזה. וזהו 'לשמה' גמור, שעושה מאהבה, שרוצה לזכות על ידי זה לאהבת הש"י. ודייקא לקבל פרס לא, ולא לקבל שכר; – ובברכות (כח סע"א) ועירובין (כח רע"ב) 'איקום מקמייהו ואקבל אגרא'. ובע"ז (יו רע"ב) 'ונכפיי' ליצרא ונקבל אגרא', ואיך אמרו בהדיא על מנת לקבל פרס. ובבבא קמא (מא: כשם שקבלתי שכר על הדרישה כך קבלתי שכר על הפרישה. ובסוטה (יד). אמשה רבינו ע"ה, כלום אתה מבקש אלא לקבל שכר, ובמדרש חזית (פ"ה): טיפש אומר מה אני עמל... וחכם אומר לא שכר אני נוטל?! וברפ"ב דאבות: הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שאי אתה יודע מתן שכרן של מצוות, הוי מחשב הפסד מצוה נגד שכרה, ובסוטה (כב). לא שכר פסיעות יש – והזכירה לשבח בזה, וכן בכמה דוכתי; –

אלא דפרס ושכר תרי מיילי נינהו, ושכר מצוה האמיתי, שהוא שיזכה על ידי זה להיות דבוק בהש"י – זהו עיקר תכלית מכוון כל מעשה המצוות, וזהו עיקר מצותו לעשות על מנת כן, וזהו 'לשם פעלן' – לידבק על ידי זה בו יתברך' (דברי סופרים' לר"צ הכהן מלובלין ד). ויש מפרשים (עפ"י מהרש"א בסוטה יד). שבמצוה שעדיין לא בא לידי חיוב בה, שפיר דמי לעשותה על מנת לקבל פרס (ע' טעמא דמלתא בדרשות בית ישי לח.ב). וע"ע במובא ביוסף דעת סוטה יד.

'ומנעו בניכם מן ההגיון' (רש"י: לא תרגילום במקרא יותר מדאי משום דמשכא) – '...ומה שאמרת שאין לך ספרים ללמוד בהם – אמרת, כי אין אומן בלא כלים, ואיה ספרי תנ"ך מקראות גדולות דפוס בומבורג"י מוגהים עם התרגום והפירושים גדולים מחו"ל המאירים לנו עינים – אין כמעט רואה אותם. וספרי רד"ק – מכלל ושרשים, ומכלל בן מל"ך וערוך ומתורגמן וכדומה, אשר עליהן נשען בית ישראל, ולשונינו לשון הקדש כמעט ח"ו נשתכח בזמן הזה.

והבחורים אשר אומרים כי חרפה להם ללמוד בישיבה פרשה חומש עם רש"י וקפיטול בנביאים וכתובים, לו חכמו ישכילו היו לומדים זה ראשונה מכל – ראה נא הרא"ם ז"ל אשר האיר עיני כל ישראל בחיבורו על רש"י על התורה.

ואני משבח הספרדיים בזה אשר לימודם עולה יפה, ובודאי לא אלמן ישראל בינינו האשכנזים ת"ל גאוני הזמן אשר לומדים כסדר הראוי והנכון.

אמנם ראוי היה שישגיחו בעין חמלה ולזכות הדור שהמלמדים ילמדו עם תלמידים כראוי ולצוות להדפיס ספרים שיהיו מצויים לעניי ישראל, שמדם תצא תורה כמ"ש חז"ל כו', ולא כאותן שלומדים עם תלמידים גפ"ת עם שידוע להקשות איזו קושיא ותירוץ חכים ורבי יתקרי, ובתנ"ך אין לו שום ידיעה, ולשון הקדש מונח בקרן זוית.

ואם שגם אני אין לי ידיעה מרובה בזה, אנוס אני, כי לא היה לי שום מלמד על זה, ואין מעורר אותי. גם לא היו לי הספרים הצריכים לזה. ובחמלת ה' עלי נתעוררתי מעצמי ולמדתי קצת עם תלמידים מה שחנני ה' (אגרת מה'פרי מגדים, נדפס בהקדמה לספרו).

'קבלתי מכב' כמה וכמה מכתבים בענין חיזוק לימוד הנ"ך ודקדוק לשון בקודש בדורינו, ולא השבתי על זה מאותו טעם שכתב הגר"י שפירא שליט"א, כי כבר קבעו לנו גאוני צדיקים קדם דרך סלולה בזה, ופשוט להלכה דאף על פי שאמר ר' אליעזר בברכות כח ע"ב מנעו בניכם מן ההגיון, שלא להרגיל יותר מדאי משום דמשכא – ע"כ בפרש"י, היינו יותר מדאי, אבל רוב יסודי המקרא במדת המספיק אנו חייבים.

וכבר ידוע שאעפ"י שמרן החתם-סופר זי"ע בדרוש המפטיר פרשת בשלח בדרשת הח"ס, מחזק מאד דרך הלמוד לעשות עיקר לימוד מש"ס ותורה שבעל-פה, ורק אחר כך יסודי המקרא, בכל זאת ידוע מאד שמרן זי"ע וגדולי תלמידיו היו בקיאים עצומים בתנ"ך, ובפרט גאון ישראל המהר"ם שיק זי"ע – כאשר קבלתי נאמנה, ומו"ר הגאון החסיד מרא דכולא תלמודא ר' שמעון הלוי מויעליחאב זי"ע הי"ד מלובלין, היה יודע כל התנ"ך כצורתו בעל פה באופן מבהיל, ומה אאריך בדבר שמקובל אצל כל גדולי ישראל, אלא שמקצתם הסתירו ידיעתם בתנ"ך ודקדוק הנצרך עכ"פ לידיעת התורה מחשש שדבר זה יחזק האפיקורסים והמינים שאחזו לפנים בתנ"ך ודקדוק ועל ידי זה פקרו עוד יותר, אבל עצם הצורך גם בחלק זה של תורה הקדושה – לא להסכמתינו צריך' (שו"ת שבט הלוי ח"ח רז)

'... על כן, צריך לקבוע זמן לגמור תנ"ך על הסדר, כל יום זמן קטן, או שיעור קבוע פעם בשבוע' (שם ח"ג קמד).

וכן כתב הגרב"צ אבא שאול שליט"א בסדר הלימוד (אור לציון חכמה ומוסר – תורה, ז) שיש ללמוד פרק תנ"ך בכל יום.

א"ח תרו; אבני נזר יו"ד תעד. וע' רש"י ורמב"ן ויגש מז, ז על שאלת שלום למלך, והחולק על ישיבתו של רבו (כל שקובע לו מדרש ויושב ודורש ומלמד שלא ברשות רבו, ואעפ"י שהוא במדינה אחרת. אבל מותר לחלוק עליו באיזה פסק אם יש לו ראיות שהדין עמו. עפ"י פוסקים), והאומר דבר שלא שמע מפי רבו (ואומר בשם רבו, או באופן שסבורים שהם דברי רבו. ראשונים) – גורם לשכינה שתסתלק מישראל. מצינו למר עוקבא שכשישב ללמוד לפני רבו שמואל, וכן כשישב בדין עמו, היה מתרחק ממנו ארבע אמות – דרך כבוד וענוה (מו"ק טז:).
ואולם תלמיד-חבר מותר לו להתפלל אחורי רבו-חברו (וכן מצדדיו, אך לא מלפניו. בית יוסף ושאר פוסקים ז, כה), כדרך שנהג ר' ירמיה בר אבא.
בהגדרת 'תלמיד חבר' נכלל כל תלמיד לרב שאין רוב חכמתו הימנו (ע' רמב"ם תלמוד תורה ה, ט; שו"ת הריב"ש רעא).

דף כח

- מט. א. מתי הוא זמן תפלת המוספין?
ב. היו לפניו שתי תפלות, מנחה ומוסף – איזו יתפלל תחילה?
ג. האם מותר לטעום כלום לפני תפילות מוסף ומנחה?
א. לדברי תנא קמא, תפלת המוספין כל היום. ואם אחר תפלתו (לאחר שבע שעות) נקרא 'פושע'. ולדברי רבי יהודה, זמנה עד שבע שעות, ועד בכלל (שאז היה קרבן המוספים קרב. ע' פסחים נח ובתוס' רשב"א שם). הלכה כתנא קמא.
ב. היו לפניו שתי תפלות, מנחה ומוסף; לתנא קמא, מתפלל של מנחה ואחר כך מתפלל של מוסף (תדיר ושאינו תדיר – תדיר קודם). וכן פסק רבי יוחנן הלכה. לר' יהודה, מתפלל של מוסף ואח"כ מנחה, שזו זמנה עובר (בשבע שעות, כאמור) וזו אין זמנה עובר אלא לאחר זמן.
א. כתבו התוס' שיש להזהר ביום הכפורים לסיים תפלת שחרית קודם שש שעות ומחצה, שאם לא כן יוצרכו להתפלל מנחה לפני מוסף. ואולם הר"י אומר שלא דנו בסוגיא להקדים מנחה למוסף אלא כשהוא בא עתה להתפלל את שתייהן, כגון שיש לו לילך לסעודה גדולה ויש לחוש שאחר כך לא יוכל להתפלל, או כגון שהגיע זמן מנחה קטנה (תר"י ועוד), אבל כשיש שהות מרובה לשתי התפלות, והרי אין שתי התפלות עומדות כעת על הפרק כאחד – יתפללו תחילה מוסף ואח"כ מנחה.
יש מי שהורה שאין עושים כן בצבור, להקדים תפלת מנחה למוסף, כדי שלא יטעו (עפ"י שו"ע רפד, ד).
ב. אם אחר תפלת מוסף עד סמוך לסוף שעה שביעית, ואם יתפלל עתה מנחה לא יוכל להתפלל מוסף עד שבע וייקרא 'פושע' – הסתפק הפרי מגדים אולי בכגון זה יש להקדים מוסף (מובא בבאר הלכה שם).
ג. רב הונא אמר: אסור לו לאדם שיטעום כלום קודם שיתפלל תפלת המוספין. כמו כן אמר רבי יהושע בן לוי: כיון שהגיע זמן תפלת המנחה, אסור לו לאדם שיטעום כלום קודם שיתפלל (ואף מפסיקים באמצע האכילה בהגיע זמן תפלת המנחה. תוס'). ואמרו שאין הלכה לא כרב הונא ולא כריב"ל, ומותר לטעום לפנייהם.

ומקדש (בשבת וביו"ט) ואוכל פירות וכדו' אפילו הרבה, אך אין לאכול פת יותר מכביצה, אלא אם לבו חלש יכול לאכול פת עד שתתיישב דעתו. וכן אם אין לו יין או דבר אחר לקדש עליו, רשאי לאכול פירות או מיני מזונות קודם מוסף אף בלי קידוש. אבל בלאו הכי אין להקל (עפ"י פוסקים. ולדעת הרמב"ם (תפלה ו, ד עפ"י הכס"מ) אין לאכול כי אם פירות כביצה או פת כזית ולא יותר). דיני קביעת סעודה לפני התפלות – נתבאר בשבת ט-י.

ג. א. מהי תפלת רבי נחונייה בן הקנה?

ב. אלו ארחות חיים לימד רבי אליעזר את תלמידיו בשעת חליו?

ג. איזו ברכה ברך רבן יוחנן בן זכאי את תלמידיו קודם פטירתו?

א. רבי נחונייה בן הקנה היה מתפלל בכניסתו לבית המדרש וביציאתו תפלה קצרה. בכניסתו היה מתפלל שלא יארע דבר תקלה על ידו, וביציאתו היה נותן הודאה על חלקו.

הרמב"ם כתב בפירוש המשנה שתפלה זו היא תפלת חובה לבאי בית המדרש. וכן כתבו הפוסקים האחרונים. ואילו הריטב"א כתב שהיא רשות לכל מי שירצה לאמרה (וע' תוי"ט שתמה על שלא נוהגים לאמרה. וע' בהגהות רא"מ הורביץ לעיל יא סע"ב). האריז"ל היה אומרה בכל בוקר, ומוסיף לאחריה 'כי ה' יתן חכמה...' 'גל עיני...' (מובא במג"א סוסי" קז). וכן אומרה מי שלומד ביחידות [ללא המלים 'ישמחו בי חברי...'...] (עט"ז שם).

ב. כשחלה ר' אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו. אמרו לו: רבינו, למדנו ארחות חיים ונוכה בהן לחיי העולם הבא. אמר להם: הזהרו בכבוד חבריכם (וכן היה רגיל ר"א לומר: יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך. עפ"י אבות ב, י ורבנו יונה), ומנעו בניכם מן ההגיון (לא תרגילום במקרא יותר מדאי, משום שהיא מושכת. לשון אחר: משיחת הילדים. רש"י) והושיבו בן ברכי תלמידי חכמים, וכשאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים – ובשביל כך תזכו לחיי העולם הבא.

יש שפירשו 'מן ההגיון' – חכמת הלוגיקה, שהיא הקדמה לחכמת הפילוסופיה, ולפי שהבנים לא ראו צמאון שכלם בתורה ובגמרא, אם ילמדו מיד ההגיון, אולי ישתבשו בסברתם ויצאו מן הכלל (עפ"י מדרש שמואל אבות ב, ד ועוד. וע' גם בצ"ח). ואולם שאר מפרשים חולקים וסוברים שחכמה זו אינה נקראת בשם 'הגיון' בלשון התלמוד (עפ"י מגן אבות לרשב"ץ שם; 'הכותב' בעין יעקב ועוד).

וע"ע בדרשות החת"ס ח"א קיב, ב; השמטות שבסוף דרשות בית ישי מהדו"ת, עמ' תסו.

ג. בשעת פטירתו אמר להם רבן יוחנן בן זכאי לתלמידיו: יהי רצון שיהא מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. [אמרו לו: עד כאן?! אמר להם: ולואי! תדעו, כשאדם עובר עבירה אומר: שלא יראני אדם].

דפים כח – כט

גא. א. כנגד מי תקנו שמונה עשרה ברכות, וכנגד מי נתקנה הברכה הנוספת, ברכת המינים?

ב. עד כמה יש להתכופף בכריעות שתקנו חכמים בתפלה?

א. שמונה עשרה ברכות תקנו כנגד י"ח אוזרות שאמר דוד בהבו לה' בני אלים (ר' הלל בנו של ר' שמואל בר נחמני); כנגד י"ח אוזרות שבקריאת שמע (רב יוסף); כנגד שמונה עשרה חוליות שבשדרה (ר' תנחום בשם ריב"ל).